

A szabadság keserű íze – Márai Sándor és Nápoly

Egy polgár szenvedéstörténete

Márai Sándor (Kassa, 1900. április 11. – San Diego, 1989. február 22.) önvallomásaiból tudjuk, száműzetése „legszebb” éveinek az Olaszországban töltött időszakot tekintette. A tragikus sorsú magyar író népszerűsége töretlen olasz honban. Számos regényét lefordították, rendszeresen tartanak kulturális eseményeket az életművéhez kapcsolódó évfordulók alkalmával, tudományos emléküléseken elemzik és méltatják alkotói nagyságát. Az olvasókban Márai Sándorról kialakult képet tovább árnyalja Gilberto Martinelli filmje, melynek címe: A szabadság keserű íze – Márai Sándor és Nápoly. A portréfilmet első alkalommal a 38. Tokaji Írótáborban összegyűlt írók és érdeklődők láthatták, de mint megtudtuk, a közeljövőben vetíteni fogja a Duna Televízió is.

Márai és a felesége, Matzner Ilona (Lola) 1948 és 1952 között Nápolyban, Posillipóban, majd a hatvanas évek végén átmenetileg Salernóban élt, „mint számkivetett magyar író”. A hazájától megfosztott író számos műfajban foglalkozott otthontalanságával, magányával, idegenséggel, alkotói sorsával. Posillipóban írta a Halotti beszéd című versét 1951-ben, mely megrázó vallomás az emigrációról.

*Túrd, hogy már nem vagy ember o t t,
csak osztályidegen*

*Túrd, hogy már nem vagy ember i t t,
csak szám egy képletén*

*Túrd, hogy az Isten túri ezt s a vad, tajtékos ég
Nem küld villámot gyújtani, hasznos
a bölcsesség*

*Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvedet
Köszönd a koporsóban is, ha van, ki eltemet
örizd eszelősen néhány jelződet, álmodat*

*Ne mukkanj, amikor a b o s s
megszámolja fogad*

*Szorongasd még a bugyrodát,
rongyaidat, szegény*

*Emlékeid: egy hajfűrőt, fényképet, költeményt –
Mert ez maradt. Zsugorian
még számbaveheted*

*A Mikó-utca gesztenye fáit, mind a hetet,
És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet
És már nincs, akinek a hóhér eladja a kötelet*

*És elszáradnak idegeink, elapadt
vérünk, agyunk*

*Látjátok, feleim, szemekkel, mik vagyunk
Íme, por és hamu vagyunk*

(részlet Márai Sándor
Halotti beszéd című verséből)

Márai Sándor nyugat-európai, de különösen olaszországi sikerének magyarázata Marinella D'Alessandro műfordító szerint az, hogy az író könyvei nem provinciálisak, nagyon is európaiak. Saját korában sokkal nyitottabb szellem volt, mint a kortárs magyar prózaírók jelentős része. Regényeinek helyszínéül gyakran szerepel Kassa, amit úgy ábrázol, hogy azt mindenütt ismerősek találhatták. Európáról írt, az első világháborúról, az azt követő nagy egzisztenciális válságról, sok olyan témájára, amely rokonítja a jellegzetesen monarchiabeli írókkal, s ez utóbbiaknak mindig nagy visszhangjuk volt Olaszországban.

Az olasz olvasó elsősorban azokat a regényeit tekinti „sajátjának”, amelyeknek itáliai vonatkozásai vannak, a Vendégjáték Bolzanóban valamint a San Gennaro vére című műveit.

A Vendégjáték Bolzanóban című regényben az olvasó a latinok legendás szívtiprójának, Casanovának az alakját véli felismerni. Márait azonban a rendíthetetlen és hontalan utazónak nem a kalandjai, hanem a jelleme köti le.

A másik mű, a San Gennaro vére című regény nagyobb formátumú hitvallás. Cselekménye a Nápolyi-öbölben játszódik. A regény azonban nemcsak a nápolyi ember gondolatait mutatja be, hanem a második világháború után a Kelet-Európából érkező emigránsok életérzését is. Kirajzolódik Márai Sándor hazájának, Magyarországnak a helyzete is, de nem szorítkozik szülőföldjének problémakörére.

Ebben a regényében egy Olaszországba menekült férfi a főszereplő, aki idegenségében, hontalanságában, tragikus sorsában egyértelműen Márai Sándor alakmása.

A főhős a második világháborút követően egy szovjet övezetbe esett országból távozott, mert úgy érezte: a fasizmus diktatúráját követően nem tudta volna szellemi tartását megőrizni a kommunizmus keleti terrorjában. Korábbi pesszimizmusára, amely már a háború előtti évtizedben kialakult és a kultúra eltömegesedésével függött össze, az emigrációban új rétegek rakódnak, amelyek a hontalansággal és létbizonytalansággal függnek össze. Úgy érzi, nemcsak az európai kultúra van eltűnőben, ő maga is – mint ember – elvesztette méltóságát, személyiségét. Ráadásul a menedéket adó ország sem hajlandó befogadni. Európa elhagyására kényszeríti.

Érdekes fordulat, hogy az európai kultúra végőráit éppen annak egyik bölcsőjében, Itáliában éli meg. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy ez Nápolyban történik meg, ahol a mindennapokat még nem fertőzte meg a modern kor pestise.

Márai szellemi panorámát fest a város hétköznapi életéről, a tájról, a nápolyiak életstílusáról, hitéről és csodavárásáról. A második világháború utáni szegénységből és nyomorúságból csak úgy remélhetnek megváltást, ha várják a csodát, Szent Januáriusz, azaz San Gennaro vérének buzogását.

A kisemberek sokféléit beszélnek a titokzatos idegenről, van, aki a szellem emberének, mások szent embernek tartják. A főhőst áthatja a nápolyiak transzcendencia iránti érzékenysége. Nem tudja eldönteni, hogy kétkeljen-e vagy hihet-e a természetfeletiben, végül önmagát áldozza fel.

Márai Sándort ugyanúgy foglalkoztatta a halál, mint más mélyen gondolkozó művészembert. A halál gondolatát rettenetesnek találta, mert kétkelkedett a túlvilági életben, egyik Szőnyi Zsuzsának címzett levelében azt írja: „ez a nagy titok, de azért talán mégiscsak van valami, mert ugye a lélek létezik.” S hogy mi a lélek? „Egy természetfölötti dolog, amit az ember nem tud igazán megérteni.” Másik levelében azt írja a halálról: „minden bölcselkedés ilyenkor értelmetlen, nem tudunk semmit. De néha gondolok arra, hogy talán a személység, mint energia, mint hullámhossz, frekvencia tovább rezeg, amikor már nincs hozzá testi médium. De csak gondolok erre, nem hiszek benne. Az igaz, hogy a fájdalom nélküli gyors halál nagy ajándék. És még valami: ha valaki megéli a saját halálát, az rendjén van, akármilyen fájdalmas az itt maradtoknak. A másik, az erőszakos és akcidentális halál, mennyi van és hányféle, nem a miénk, azt csak kiróják, hogy a statisztikában ne legyen hiány.”

Öngyilkosságának okait kutatják a regény többi szereplői: a rendőrségi nyomozó, a franciskánus barát és egyedül maradt asszonya monológyszerűen mondja el, ki is volt ez a férfi. E tanúkon keresztül Márai emigrálásának okait, a diktatórikus rendszerek kritikáját, szellemi arisztokratizmusának elveit ismerjük meg.

A regényben feltárul előttünk Nápoly szellemi térképe és története csakúgy, mint a kisemberek – halászok, cipészek, vendéglősök, boltosok, a táj kincseivel hálázó utcagyerekek – színes és sodró élete. De ugyanakkor jelen van az elhagyott haza, Magyarország, atmoszféricusan Kassa és minden olyan város vagy táj,

melyet az egészen fiatalon világpolgárrá vált Márai felvállalt.

Gilberto Martinelli filmrendezőt régóta érdeklik az olasz-magyar kapcsolatok. Korábban filmet forgatott az 1919-ben Magyarországon antant misszió vezető Guido Romanelli ezredesről, aki megmentette a Tanácsköztársaság ellen felkelt ludovikás kadétko életét, amikor Kun Bélánál közbenjárva megakadályozta a tömeges megtorlást, később azt sem engedte, hogy a direktórium menekülő tagjait bántalmazzák, és megakadályozta a Budapestet megszálló románok fosztogatásait. A közeljövőben Mindszenty József hercegprímásról készíti filmet és foglalkoztatja az 1848-49-es forradalom szabadságharc, illetve az egységes olasz államért folytatott harc kapcsolatrendszerét is.

A szabadság keserű íze című filmjének első képsorain napjaink Nápolyának nyüzsgő élete elevenedik meg, mely külsőségeiben alig különbözik a hat évtizeddel korábbi mindennapoktól, amikor Márai és Lola megérkezett a festői szépségű városba. Feltűnik egykori szomszédjuk, aki 1952-ben kilencéves kislány volt és elmondja, hogy mind a mai napig sokan záródokolnak el az író lakhelyére, járt már arrafelé polgármester és egy magyar miniszter is...

A nézőnek olyan érzése támad, mintha beleszóppent volna a San Gennaro vére című regény valamelyik fejezetébe.

Gilberto Martinelli egy érzékletes hangú narrátor révén idézi meg a filmben Márai Sándort. Ezek a rövid monológok összhangban vannak a meginterjúvált visszaemlékezők – többek között Roberto Ruspanti író, irodalomtörténész, Szőnyi Zsuzsa újságíró, Szöcs Géza költő, Pomogáts Béla és Mészáros Tibor irodalomtörténész és Hubay Miklós drámaíró – megszólalásaival. A személyes emlékek és feltárt dokumentumok sodrában folyamatosan bontakozik ki előttünk az önkéntes emigrációt választó Márai Sándor alakja, akinek életútja az egyik legkülönösebb a huszadik századi magyar írók között. Már az 1930-as évektől korán egy legismertebb és legelismertebb írói közé tartozott. Rengeteg olvasója volt, egyebek között a Bébi vagy első szerelem, a Csutora, az Egy polgár vallomása, a Válás Budán, az Eszter hagyatéka, a Szindbád hazamegy vagy A gyertyák csonkig égnek című regényei révén rendkívül népszerű lett. Amikor azonban 1948-ban elhagyta hazáját, kikerestették műveit a hazai irodalmi életből, és haláláig a nevének ritkán ejtették ki. Ezt nemcsak emigráns létének és bolsevizmus-ellenességének köszönhette, hanem annak is, hogy ő volt a magyar polgárság irodalmi képviselője, s erről az osztályról a Kádár-rezsimben csak rosszat vagy lelkicsinylőt lehetett írni.

Hubay Miklós úgy emlékszik, egyértelmű, hogy Márai Sándor emigrálni akart. Mikor Genfben hívták elismert magyar írókat, zenészeket, festőket, Márai arra kérte a drámaíró, hogy Lolának és fogadott fiúknak, Jánosnak is küldjön meghívólevelet. A kommunista hatóságok talán még örültek is annak, hogy megszabadulnak tőle.

Szőnyi Zsuzsa szerint a háború után az olaszok is szegények voltak, de ez a szegénység nem tűnt annyira nyomasztónak, mert az életben maradás tudata már némi örömmel töltött el mindenkit. Még azokat is, akik az utcaszinten lévő lakásokban nyomorogtak vagy cigarettacsempészetből éltek.

Azokban a napokban Máraiék is szerény körülmények között éltek, mindentük Magyarországon maradt. Sorsukat több, nyugaton megjelent újság figyelemmel kísérte, a Nyugati Hírnök és a Hungária naprakészen tudósított arról, mi történik a Márai családdal. Novemberben megjelent az íróval egy interjú a Szabadság című clevelandi lapban. Az interjúban arról kérdezték, hogy szerinte mi a magyar emigráció feladata a magyarsággal kapcsolatban. Az emigráció két legfontosabb feladatának a magyarok előítéletek nélküli megismertetését és a magyar nyelv megmentését jelöli meg.

Gilberto Martinelli filmrendező megszólaltatja a nyomdatulajdonos Dettinek a fiát is. Kezdetben ők nyomtatták ki Márai műveit Olaszországban. A magyar művek kiadása nemcsak anyagi nehézségekbe ütközött, hiszen Olaszországban ismeretlen volt az ékezetekkel kibővített betűkészlet. „A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet.” Könyveit saját költségén jelentette meg és küldte el postán olvasóinak.

A filmben Hubay Miklós mondja ki, hogy Márai Sándornak hiányzott a hazája, szeretett volna visszatérni Magyarországra, de csak akkor, ha szabad lesz.

Teszem hozzá: ekkora csodához azonban San Gennaronak is évtizedekre lett volna szüksége.

A következő felirat szívbe markolóan nyers és rideg: Márai Sándor 1989. február 22-én San Diegóban 89 éves korában főbe lövi magát. Három hónap és huszonegy nap múlva az 1956-os forradalom és szabadságharc mártírjait újratemetik Budapesten. A kommunista rendszernek vége.

A film befejezése azt sugallja, hogy ha Márai Sándor Nápolyban tölti életének utolsó hónapjait, amikor súlyos beteg teljesen magára maradt – meghalt a felesége és a fogadott fia –, akkor talán nem követett volna el öngyilkosságot, mert a nápolyi ember szellemében megtalálta volna azt a kapaszkodót, mely visszatartja tettetől.

Ez a következtetés talán nem túlzó, ha fi-

Márai szobra Kassán (Gáspár Péter alkotása)

gyelembe vesszük, hogy amikor 1952 első napjaiban az amerikai konzulátuson Márai kézbe kapta bevándorlási vízumát, az utcára kilépve elsírta magát: „a kék eget nézem és sírni kezdek... Az olasz eget nézem és csorognak a könnyeim.” Hat sorral ezt követően pedig az alábbi mondat olvasható naplójában: „Nem lehetetlen, hogy belehalok, ha kimegyek Amerikába.”

Vagyis a San Gennaro vérének lényegi gondolatánál vagyunk.

Egyértelmű, hogy az Európától, Olaszországtól való elszakadást Márai addigi élete lezárásának tekintette, amit a regényben megalkuvásra képtelen énje öngyilkosságként jelenített meg. Ennek indokául még egy további készletet állít az elmondottak mellé: a regénybeli történetben a kivándorlási hivatal csak társának, a nőnek adja meg az amerikai bevándorlási engedélyt, a férfit Ausztráliába kívánja irányítani.

Ezért feláldozza magát akár egy szakrális hős, az életét kínálja fel a közösség megváltásának reményében.

Előbb képzeletben, regényének oldalain, majd a valóságban.

Író ennél többet aligha tehet...

(Írásunkkal a 110 évvel ezelőtt született Márai Sándorra emlékezünk.)

Borbély László